

UOT: 631:634.8.

BAYANŞİRƏ SÜFRƏ ÜZÜM SORTUNUN AMPELODİSKRİPTOR VƏ BİOMORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏDQIQI

Məhsəti Mikayıl qızı Ələkbərova¹, Nailə Şirin qızı Səfərova²

XÜLASƏ

Tədqiqatın məqsədi - Son dövüdə digər qiymətli kənd təsərrüfatı bitkiləri ilə yanaşı, üzüm genotiplərinin də məlumat bazasının yaradılması böyük aktuallıq kəsb edir. Üzümün məlumat bazasında isə sortöyrənmə, introduksiya və seleksiya işləri üçün daha əhəmiyyət kəsb edən əlamət və xüsusiyyətlər haqqında məlumatlar toplanaraq, informasiyanın mərkəzləşdirilməsidir.

Tədqiqatın metodologiyası - Hazırda respublikalarda müxtəlif morfoloji əlamətlərə malik olan *V. vinifera* növünə aid olan üzüm sortları A.V. Daşkeviç və M.L. Lazarevski üsulları ilə təyin edilir. Beynəlxalq Üzüm və Şərab Təşkilatının (OİV) üzüm klassifikatorları tərəfindən yabanı və mədəni üzümün morfogenetik, biomorfoloji xüsusiyyətlərinin rəqəmsal təsviri hazırlanmışdır. Biz də tədqiqat işimizi qeyd edilən metodikalara əsaslanaraq aparmışıq.

Tədqiqatın tədbiqi əhəmiyyəti - Üzüm sortlarının düzgün təyin edilməsi aborigen sortların müvafiq regionlara məxsus olmasının aşkar edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir və sortlarının perspektivliyinin qiymətləndirilməsini asanlaşdırır.

Tədqiqatın nəticələri - Bayanşirə süfrə üzüm sortunun ampeloqrafik təsviri verilmişdir. Bu zaman Dövlət Sort Sınaq Komissiyasına təqdim olunmuş üzüm sortlarının patentləşdirilməsi üçün, yaxud sort namizədlərinin təsvirində istifadə edilən ən azı 44 əlamət təsvir edilərək kodlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi - Klassik ampeloqrafik üsullardan və rəqəmsal kodlaşmadan istifadə edərək ampelodeskriptor xüsusiyyətləri təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: Uvaloji, ampelodiskriptor, ampeloqrafik, fenoloji müşahidə, biomorfoloji

Giriş

Müasir dövüdə ampeloqrafik tədqiqatlar dünya miqyasında üzümçülüğün və şərabçılıq sənayesinin inkişafında çox mühüm rol oynamaqdadır. Interaktiv ampeloqrafiya isə tədqiqatların son nailiyyətidir. Üzümlüklərin sort tərkibinin yaxşılaşdırılması və fərdi aqrotexnikanın işləməsi üçün sortları düzgün təyin eilməsi mühüm elmi-praktik əhəmiyyət kəsb edur. İnteraktiv ampeloqrafiyanın mahiyyəti ekspertlərin və üzüm nümunələrinin fenotipik və genotipik əlamətləri barədə informasiyaya malik olan istifadəçilərin internet sistemdə bir-biri ilə qeyri-lokal surətdə (məhdudlaşdırılmamış) əlaqədə olması nəticəsində yaranan sistem effekti hesabına bu nümunələrin identifikasiyasının aparılmasından və onların əsil (həqiqi) adlarının müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Beynəlxalq Üzüm və Şərab Təşkilatının (OİV) üzüm klassifikatorları tərəfindən yabanı və mədəni üzümün morfogenetik, biomorfoloji xüsusiyyətlərinin rəqəmsal təsviri hazırlanmışdır. Bu informasiya bazasında əsasən *Vitis* cinsinə aid olan növlərin, sortların və formaların tanınması və müqaisə edilməsi üçün zəruri olan irsi əlamət və xüsusiyyətlərin təsviri metodikası öz əksini tapır.

Metodikaya əsasən ayrı-ayrı üzüm sortlarının fenoloji, aqrobioloji, biomorfoloji, adaptiv, fizioloji, uvaloji, anatomik və s. kimi irsi əlamətləri müxtəlif miqyas və vahidlər üzrə qiymətləndirilir.

¹ Məhsəti Mikayıl qızı Ələkbərova, bağıcılıq kafedrasının dosenti, alekberova_1979@mail.ru, 070-685-54-35

² Nailə Şirin qızı Səfərova, Cavids951@gmail.com, 055-658-91-17

Materiallar və metodlar. Üzüm sortlarının poliformizm xüsusiyyəti onların təyin edilməsi üçün müvafiq üsulların yaradılması zərurətini ortaya qoymuşdur. Hazırda respublikalarda müxtəlif morfoloji əlamətlərə malik olan *V.vinifera* növünə aid olan üzüm sortları A.V. Daşkeviç və M.L. Lazarevski üsulları ilə təyin edilir. Üzüm sortlarının düzgün təyin edilməsi aborigen sortların müvafiq regionlara məxsus olmasının aşkar edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Üzümçülükdə sortlarının perspektivliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə biomorfoloji, təsərrüfat-texnoloji, iqtisadi, riyazi-statistik üsullardan geniş istifadə edilir. OİV-ni üzümün seleksiyası üzrə ekspert qrupu *Vitis L.* cinsinin genetik ehtiyatlarının dünya kolleksiyasını mərhələli təsvir etməyi təklif edirlər. Birinci mərhələdə kolleksiyanın səkkiz “pasport” göstəriciləri əsasında təsviri həyata keçirilir. Bu əlamətlər çox yüksək fenotipik təzahür edərək təkrarlanır; *ikinci* mərhələdə genotiplər 77 əlamət üzrə təsvir edilir; nəhayət *üçüncü* mərhələdə təsvir edilmiş obyektlərin müqayisəsinin aparılması və dünya üzüm genofondunun kataloqunun nəşr etdirilməsi məsələləri durur.

Üzüm sortları mənşə və inkişaf etmə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq daxil olduğu cinsin, növün, ekoloji-coğrafi qrupun əlamətlərini özündə daşıyırlar.

Nəticələr və müzakirə. Məhz buna görə də yeni yaradılmış Bayanşirə süfrə üzüm sortunun biomorfoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətində tədqiqat işi aparılır. Sort Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin Tədris Təcrübə Təsərrüfatında və “Üzüm tredinq LTD” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətində öyrənilmiş və ampeloqrafik təsviri verilmişdir. Bu zaman Dövlət Sort Sınaq Komissiyasına təqdim olunmuş üzüm sortlarının patentləşdirilməsi üçün, yaxud sort namizədlərinin təsvirində istifadə edilən ən azı 44 əlamət təsvir edilərək kodlaşdırılmışdır (Cədvəl 1). Bunlara daxildir: 001, 003-010, 012, 017, 051, 053, 056, 065, 067-068, 070, 075-076, 079,082, 084, 087, 093-094, 103, 151, 202, 204, 206, 220, 223, 225,228, 231, 35-236, 240-241, 301, 303 və 612 [1, s 3-217; 2, s 121-125; 4, s 5-8].

Cədvəl 1

Bayanşirə süfrə Ampelodeskriptor xüsusiyyətləri

Morfoloji əlamətləri		Irsi əlamətlərin təzahürü	
şifrə	adları	kod	formas
1	2	3	4
004	tac üzərində ağ torabənzər tükcüklər	1	Çox azdır
053	yarpaqlarda ağ torabənzər tükcüklər	1	zəif
065	yarpağın səthinin sahəsi	7	iri
067	yarpağın forması	4	girdə
068	yarpaq pəncələrinin sayı	3	beş pəncəli
069	yaşıl zoğlarda ilk 3-5 yarpağın səthinin rəngi		Narıncı çalarlı
074	yarpağın yandan görünüşü	1	Düz səth
075	yarpaq səthindəki qabarcıqlar	1	çox azdır
076	yarpaq kənarındakı dişçiklərin forması	2	hər iki tərəfi düzdür
079	saplaq oyuğunun forması	5	qapalı
082	yuxarı yan kəsiyin forması	2	qapalı
084	yarpaqların alt səthində ağ torabənzər tükcüklər	1	çox azdır

085	yarpaqların alt səthində ağ qılçıqlar	1	Yoxdur
093	saplağın əsas damarın uzunluğuna nisbəti	3	Qısa
051	çiçək tipi	3	ikicinsli
202	salxımın ölçüsü (uzunluğu x eni)	7	Iri salxımlı (uz 18-20sm,7-12sm)
204	salxımda gillərin sıxlığı	5	Orta sıxlıqda
206	salxım saplağının uzunluğu	5	Orta
207	salxım saplağının odunlaşması	3	Zəif odunlaşmış
220	gilələrin ölçüsü (eni x uzunluğu)	5	Orta, 11-16x11-17
228	gilədə qabığın qalınlığı	5	Orta
225	gilənin rəngi	1	sarımtıl yaşıl
232	lətli hissənin sululuq xassəsi	1	Lətli şirəli
234	lətli hissənin bərkliyi	2	Bərk
236	gilələrin dad xüsusiyyəti	1	Adi
238	salxımlarda meyvə saplağının uzunluğu	7	Uzun, 16-dən çox
241	gilələrdə toxumların cücərməyə yararlılığı	3	Tam yararlı
243	toxumun kütləsi	5	Orta, 4,6-6,2 mq qədər
304	gilələrin tam fizioloji yetişmə dövrü	6	Gec yetişən
452	yarpaqlarda mildiu xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	Dözümlü 3-3,5 bal
453	salxımlarda mildiu xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	Dözülü 1-2bal
455	yarpaqlarda oidium xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	Dözümlü 3-3,5 bal
456	salxımlarda oidium xəstəliyinə qarşı dözümlülük	2	Dözülü 1-2bal
458	yarpaqlarda boz çürümə xəst-nə qarşı dözümlülük	1	Orta
459	salxımlarda boz çürümə xəst-nə qarşı dözümlülük	1	Orta
504	1 hektardan məhsuldarlıq, t/ha	9	Çox yüksək, 17t/ha çox
505	şirədə şəkərlilik, q/100 sm ³	5	Orta, 17-19
506	şirədə turşuluq, q/dm ³	5	Orta, 7-9
604	çubuqların mumiyyətimə dərəcəsi, %	9	Çox yüksək
629	məhsulun yetişməsinə qədər vegetasiya müddəti	7	Gec
630	tənəklərdə tumurcuqların cücərmə dərəcəsi	9	Çox yüksək
631	şaxtalara dözümlülük	7	Nisbətən yüksək

Bayanşirə üzüm sortu *Vitis L.* cinsinin mədəni üzüm (*Vitis vinifera*) növünə daxildir. Sort şərqi universal sortları qrupuna (*convar orientalis subconvar antasiatica* Negr.) mənsubdur (1, 2017).

Bayanşirə sortuna müxtəlif yerlərdə müxtəlif adlar qoyublar- Bayanşirə, Ağ üzüm, Rundveys.

Prof. Xavrenkoya görə Bayanşirə sortunun adı Daşkəsən rayonunun Bayan kəndi ilə bağlıdır. Sortun vətən Azərbaycanın Daşkəsən rayonunun Bayan kəndidir. Bayanşirə sortu Azərbaycanın bütün rayonlarında Kür-Araz ovalığında Şirvanın dağlıq hissəsində, Naxçıvanda və Dağlıq Qarabağ zonasında yayılmışdır. Bayanşirənin noxudlanmış variasiyası da var. Onu da qeyd edək ki, Bayanşirə sortu ilk dəfə Gəncə Üzümçülük və Şərabçılıq Təcrübə Stansiyasında ampeloqrafik təsvir edilmişdir.

Sort həm süfrə, həm də respublikamızda ağ süfrə şərab materialı hazırlanmasında geniş yayılmışdır. Bu səbəbdən də Bayanşirə sortu universal sortlar qrupuna daxil edilir. Genofondda üzüm sortları çox müxtəlif keyfiyyət göstəriciləri ilə də bir-birlərindən fərqlənirlər. 1955-ci ildə Beynəlxalq Üzümçülük və Şərabçılıq Təşkilatı tərəfindən dünya miqyasında üzüm sortlarının təyinatı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: Universal (süfrə-texniki) sortlar süfrə və texniki sortlar aralığında yerləşən sortlara deyilir. Bu üzüm sortları isə həm təzə halda yeyilən, həm də texniki məqsədlər üçün istifadə olunan, çox müxtəlif vaxtlarda yetişən, aralıq xarakterli aqrobioloji göstəricilərə malik olan sortlar qrupudur

Süfrə üzüm sortları təzə halda istifadə olunması üçün becərilən sortlar qrupuna deyilir. Belə sortlar xoşa gəl əmtə görünüşünə malik, cəlbədicə salxım və gilələri olan, əsasən xırda gilələri, salxımları orta və ya seyrək giləli, gilələri saplaqdan nisbətən çətin qopan, gilələri əsasən bərk və yeyildikdə xırçıldayan, ümumi şirə çıxımı 75,0 %-dən aşağı olan, uzun müddət tənəklərdə və ya sərin otaq şəraitində saxlanıldıqda öz keyfiyyətini itirmədən qala bilən, müxtəlif rəngli gilələri olan, qida, müalicəvi əhəmiyyətli və s. kimi biomorfoloji əlamətlərə malik olurlar. Tədqiq etdiyimiz sort süfrə istiqamətlidir.

Klassik ampeloqrafik üsullardan istifadə edərək Bayanşirə süfrə üzüm sortunun əsas biomorfoloji əlamətlərini təsvir edək (Səlimov, 2019)

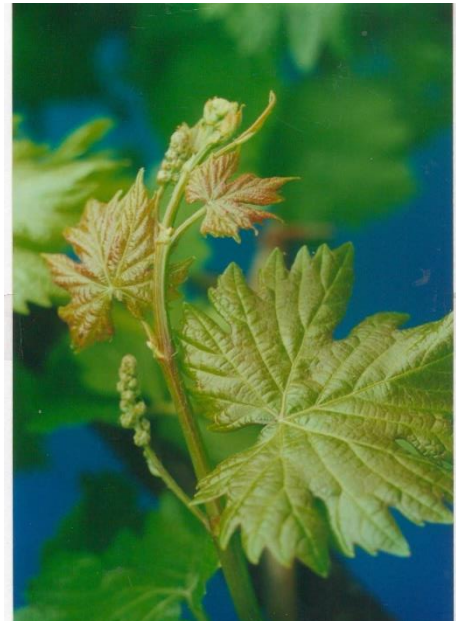
Cavan zoğ- 12-14 sm olan zaman birinci, ikinci və üçüncü yarpaqlar açıq bürünc, qalan yarpaqlar isə yaşıl rənglidir. Zoğ tağı zəif torlu tükcüklərlə örtülüdür. Yarpağın üst səthi parlaqdır, üzəri seyrək torlu tükcüklərlə örtülüdür. Yarpağın aşağı səthi torlu tükcüklərlə örtülüdür. Zoğu az qabırğalıdır, üzəri torlu tükcüklərlə örtülüdür. Zoğun bel hissəsində 1-3 buğumları açıq bürünc rənglidir (Şəkil 1)

Yetişmiş birillik zoğun rəngi: buğumalarını açıq qəhvəyi, buğumlar tünd qəhvəyidir.

Zoğun xüsusiyyəti: orta və güclü böyümə xüsusiyyətinə malik olmaqla, orta uzunluğu 195,4-232 sm, zoğun yetişməsi isə 98,6%-dir..

Yarpağın ölçüsü: orta və iri ölçüdə olub, diametri 18-23 sm-dir.

Yarılma dərəcəsi: yuxarı kəsiklər orta dərinlikdə, bağlı enli dibli ellepsvari formadadır. Bəzi hallarda isə açıq dar ağızlı lirəşəkillidir. Aşağı kəsiklər orta dərinlikdə olub, yuxarı kəsiyin forması ilə eynidir. Saplaq oyuğu bağlı və açıqdır. Açıq kəsikləri iti dibli lirəşəkilli, bağlı kəsikləri isə ellipsvari formadadır. dilimlərin ucundakı dişçiklər iti uclu üçbucaqşəkilli və tərəfləri zəif qabarıq, icu iti və mişarşəkilli formadadır. Kənar dişçiklər mişarvarıdır.

Şəkil 1. Bayanşirə süfrə üzüm sortunun cavan zoğu

Tüklənmə dərəcəsi: yarpağın alt tərəfində tükcüklər müşahidə olunmur.

Digər əsas əlamətlər: Saplaq mərkəzi damara bərabərbəzən qısa olur, açıq yaşıl zolaqlı çəhrayı rəngdədir. Ayanın müstəvisi hamar və zəif qabarıqlıdır. Rəngi-yaşıldır.

Çiçək - çiçəyi ikicinslidir, öz-özünü tozlayandır, erkəkciyin sayı 5-dir, tozcuğun fertilliyi 92-95%-dir, dişiciyi konusvar, kolbaşəkillidir və aydın seçilən sütuncuğa və kiçik ağızcığa malikdir. Çiçəkləri orta səviyyədə tökülür (45,8%).

Salxımın ölçüsü: orta və iri olmaqla- uzunluğu 13-21 sm, eni 6-13sm, orta çəkisi 200-210 qram, bar əmsalı 2-dir. Daraq salxımın 4-6 %-ni təşkil edir. Salxım saplağı yaşıl olmaqla oduncaqlaşmır və uzunluğu 2,5-4,5 sm-dir. salxımları forması konusvaridir. Salxım sıxlığı orta olmaqla, saplağı 3-4 sm-dir.

Digər əsas əlamətləri: slindrik konusvari quruluşa malikdir. Seyrəkdir, bəzi salxımların uzunluğu 15-27 sm-ə çatır, çəkisi 800-1200 q olan salxımlara da rast gəlinir (Şəkil 2).

Gilə orta ölçüdə və iri olub uzunluğu 12-18 mm, eni 12-17mm-dir, qabığı elastik, möhkəm, üzəri mum təbəqəsi ilə örtülmüşdür. Forması əsasən girdə şəkillidir. Rəngi yaşılımtıl sarı, dadı və qoxusu isə adidir. Şirənin rəngi şəffafdır.

Gilədə toxumun sayı: hər gilədə 2-3 ədəd toxum olmaqla, kütləsi 0,04-0,06 qram, eni 4-5, uzununu 6,5 mm-dir.

Aqrotexniki xüsusiyyətləri. Nəqliyyata çox davamlı deyil, lakin yerli şəraitdə istifadə etmək olar. Sort gübrəyə kifayət dərəcədə həssasdır. Yay suvarmalarının miqdarı azaldıqca məhsuldarlıq aşağı düşür və zoğların da böyüməsi zəifləmişdir.

Bayanşirə süfrə sortu yaxşı bir əmələ gətirmək qabiliyyətinə malikdir. Buna görə də yaşıl əməliyyatın diqqətlə aparılması tələb olunur.

Xarici mühitin müxtəlif şəraitə reaksiyası. Sort üçün Azərbaycanın isti, quru, kontinental iqlim və uzun davam edən payız daha əlverişli hesab edilir. Şaxtalara davamsızdır.

Ədəbiyyat :

1. Azərbaycan ampeloqrafiyası. I cild Bakı 2017, s 3-217
2. Abduləliyeva S.Ş., Ələkbərova M.M. Üzümçülük. Laborator-praktikum. Bakı, 2017. s.121-125
3. Səlimov V.S., Şükürov A.S., Nəsimov H.N., Hüseynov M.Ə. Üzüm: innovativ becərmə texnologiyası, mühafizəsi və aqroekologiyası. Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı, 2018, s 489-490
4. Səlimov V.S. Üzümün ampeloqrafik skrinqi. Bakı, "Müəllim" nəşriyyatı, 2019.s 5-8
5. Şərifov F.H. Üzümçülük. Bakı: "Şərqi-Qərb" nəşriyyatı, 2013, s. 460-462.

STUDY OF AMPELODISCRIPTOR AND BIOMORPHOLOGICAL FEATURES OF BAYANSHIRA TABLE GRAPE VARIETY

Summary:

The purpose of the research: Recently, along with other valuable agricultural crops, the creation of a database of grape genotypes has become more relevant. Collecting information about traits and characteristics that are of greater importance in variety research, introduction and selection in the database of grapes is the centralization of information.

The methodology of the research : Currently, in most countries of the world, various morphological signs of grape culture related to the species *V. Vinifera* are determined by the methods of A.V. Dashkevich and M.L.Lazarevsky. The classifiers of the International Organizations of Grapes and Wine (IIV) have developed a digital description of the morphogenetic, biomorphological properties of wild and cultivated grapes. We also conducted our research work based on the mentioned techniques.

The practical importance of the research: The correct identification of grape varieties is important for determining the affiliation of indigenous varieties to the relevant regions and facilitates the assessment of the prospects of their varieties.

The results of the research: An ampelographic description of the Bayanshira table grape variety is given. At the same time, at least 44 signs were described and codified for patenting grape varieties submitted to the State Variety Testing Commission, or when describing candidates for varieties.

The scientific novelty of the research: The characteristics of the ampelodescriptor are described using classical ampelographic methods and digital coding.

Key words: uvalological, ampelodescriptive, ampelographic, phenological, biomorphological features

ИЗУЧЕНИЕ АМПЕЛОДИСКРИПТОРА И БИОМОРФОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СОРТА ВИНОГРАДА СТОЛОВОГО БАЯНШИРА

Мехсети Михаил кызы Алекберова¹, Наила Ширин кызы Сафарова²

Резюме:

Цель исследования: В последнее время наряду с другими ценными сельскохозяйственными культурами, большую актуальность приобретает создание базы данных генотипов винограда. Сбор информации о признаках и характеристиках, которые имеют большее значение в сортоизучении, интродукции и селекции в базу данных винограда, является централизацией информации.

Методология исследования: В настоящее время большинстве странах мира, различные морфологические признаки виноградной культуры, относящиеся к виду *V. Vinifera* определяются методами А.В. Дашкевича и М.Л.Лазаревского. Классификаторами Международных организаций винограда и вина (ВИЧ) разработана цифровое описание морфогенетических, биоморфологических свойств дикого и культурного винограда. Мы также провели нашу исследовательскую работу на основе упомянутых методик.

Прикладная значимость исследования: Правильное определение сортов винограда имеет важное значение для определения принадлежности аборигенных сортов к соответствующим регионам и облегчает оценку перспективности их сортов.

Результаты исследования: Приведено ампелографическое описание сорта столового винограда Баяншире. При этом для патентования сортов винограда, представленных в Государственную сортоиспытательную комиссию, или при описании кандидатов в сорта, было описано и кодифицировано не менее 44 признаков.

Научная новизна исследования: Характеристики ампелодескриптора описаны с использованием классических ампелографических методов и цифрового кодирования.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, сельское хозяйство, глобализация, производство, предложение